

مقدمه‌ای بر بانکداری مرکزی و زمینه پیدایی آن در ایران

روند تکوین بانک مرکزی در ایران

بخش دوم

تهیه و تنظیم: مرتضی والی نژاد

اشاره

در بخش نخست، زمینه‌های پیدایش بانکداری مرکزی و روند تکامل آن را بررسی کردیم و یادآور شدیم که بانک‌های مرکزی به دلیل وظایف خطیر خود، به ویژه وظیفه حساس حفظ ارزش پول ملی، ناگزیرند که به صورت مستقل، ولی هماهنگ و در جهت برنامه‌های اقتصادی دولت‌ها عمل کنند. و اینکه به روند تکوین بانک مرکزی در ایران می‌پردازیم.

بانک و اقتصاد

بوجود آورده بود که ملی شدن صنعت نفت در ۲۹ اسفند ۱۳۲۹ (۲۰ مارس ۱۹۵۱) و خلع ید از شرکت نفت انگلیس و ایران، تنها راه استقلال و رهایی از ستم بیگانگان تشخیص داده شد. این اقدام بی‌سابقه در جهان و یک چنین ضربه مهلک به منافع کشوری استعمارگر و پرنفوذ، نمی‌توانست بدون مشکلات مالی و اقتصادی به ثمر رسد. در این میان، مشکل ارزی از همه بیشتر رخ می‌نمود، زیرا در سال ۱۹۲۹، بانک‌ها از شرکت نفت ۵۶/۱ میلیون دلار ارز خریده بودند و در همان سال سهم ایران از شرکت نفت بابت حق امتیاز معادل ۳۶/۴ میلیون دلار بود. این چنین فقدان ارزی برای کشوری که می‌بایست نیازهای عمومی خود را از خارج وارد کند، ناگزیر مشکلات فراوانی را به وجود می‌آورد.

افزون بر آن، از شهریور ۱۳۳۰ خزانه‌داری انگلستان اعلام کرده بود که دارایی‌های به لیره قابل تبدیل به دلار نخواهند بود و هرگونه معامله لیره با ایران باید با اجازه قبلی خزانه‌داری آن کشور انجام گیرد. گذشته از مشکلات ارزی و محاصره اقتصادی، دولت ایران برای اداره تاسیسات نفت ناگزیر بود که حقوق ۶۱۵۰۰ نفر کارگر شرکت نفت و بیش از ۱۳ هزار نفر کارگر وابسته را بپردازد، بدون آنکه چیزی تولید کند یا بفروشد.

افزون بر آن، بر اثر این وقایع مقادیر زیادی سرمایه، مخفیانه از کشور خارج می‌شد. میزان فرار پول معلوم نیست، اما تنزل شدید ارزش خارجی ریال در بازار آزاد با وجود کوشش‌های موثر برای برقراری تعادل موازنه بازرگانی و اتکای به اقتصاد بدون نفت، نشان دهنده اهمیت فوق‌العاده این وضع است.

به هر حال، صعود قیمت‌ها که از تابستان ۱۳۲۹، از هنگام شروع جنگ کره آغاز شده بود،

با وقوع جنگ کره در تاریخ ۲۴ ژوئن ۱۹۵۰، هیجانات اقتصادی در جهان، به ویژه در آمریکا، که به تازگی رکود اقتصادی خود را پشت سر گذاشته بود، ظاهر شد. در سه ماهه دوم آغاز جنگ کره و با مداخله چین در جنگ، ترس از گسترش آن فزونی یافت. افزایش تقاضای بخش خصوصی و خریدهای سفته‌بازانه و استراتژیک کارفرمایان و دولت‌ها، ظرف شش ماه (ژوئن ۱۹۵۰ تا ژانویه ۱۹۵۱) نرخ جهانی مواد اولیه را ۶۰ درصد افزایش داد. روند صعودی افزایش قیمت‌ها در جهان بر روی اقتصاد ایران که به لحاظ واردات تا اندازه زیادی تابع عوامل خارجی است، به شدت تأثیر گذاشت. پیش از صعود قیمت‌ها در جهان، شاخص قیمت‌های عمده فروشی و به دنبال آن، شاخص هزینه زندگی در ایران طی سال‌های ۳۰-۱۳۲۸ سیر نزولی داشت، اما پس از وقوع جنگ کره که قیمت‌ها در کشورهایی مانند آمریکا، انگلستان، فرانسه، آلمان، هندوستان، بلژیک و سوییس، که ایران با آنها مبادلات گسترده داشت، افزایش یافته بود، قیمت‌های داخلی نیز به پیروی از قیمت‌های خارجی سیر صعودی یافت. در این شرایط، نفت در ایران ملی اعلام شد و دشواری‌هایی را در عرصه اقتصاد کشور، به ویژه کمبود ارز، بوجود آورد.

چهل سال سلطه سیاسی و اقتصادی شرکت نفت ایران و انگلیس چنان طغیانی را علیه خود

بانک ملی ایران از سال ۱۳۰۷ فعالیت خود را در قالب یک بانک تجاری دولتی آغاز کرد و به تدریج، با کسب اجازه انتشار اسکناس و پذیرش مسوولیت نظارت بر حجم اعتبارات و عملیات سایر بانک‌ها، تا سال ۱۳۳۹ انجام وظایف بانکداری مرکزی را نیز به عهده گرفت.

در اواخر دهه ۱۳۲۰، تغییر در شبکه بانکی کشور آغاز شد و در دهه پس از آن شتاب گرفت. بخش خصوصی هم نسبت به سرمایه‌گذاری و تأسیس بانک در کشور تمایل نشان داد. در این دو دهه، به ترتیب نخستین بانک تجاری خصوصی و نخستین بانک تخصصی خصوصی فعالیت خود را شروع کردند.

در سال ۱۳۲۸، با تنظیم و تصویب نخستین برنامه هفت ساله عمرانی کشور و اجرای آن، لزوم ایجاد بانک‌های خصوصی به شدت احساس شد، زیرا توسعه صنایع، افزایش فعالیت‌های عمرانی و بسط دامنه تجارت خارجی کشور، به یک شبکه بانکی نیرومند و سرخوردار از قدرت مالی و اعتباری کافی نیازمند بود. دولت در راستای تقویت مالی واحدهای تولیدی خصوصی، همزمان با شروع عملیات اجرایی نخستین برنامه عمرانی اقدام به تأسیس "بانک برنامه" (بانک اعتبارات صنعتی) نمود. در همین سال "بانک بازرگانی ایران" به عنوان نخستین بانک خصوصی کشور به صورت شرکت سهامی تأسیس شد.

در سال ۱۳۳۶، بانک ملی ایران مبلغ هفت میلیارد ریال از محل تجدید ارزیابی پشتوانه اسکناس را به اعطای وام‌های صنعتی و کشاورزی به بخش خصوصی اختصاص داد و امکانات بانک‌های تخصصی، صنعتی و کشاورزی برای اعطای وام نیز افزایش یافت. در نتیجه این اقدامات، میزان سرمایه‌گذاری‌های عمومی و خصوصی به مقیاس وسیعی افزایش یافت و به دلیل استقبال شدید افراد و موسسات خصوصی از تسهیلات و خدمات بانکی، توجه سرمایه‌های داخلی و خارجی به رشته بانکداری جلب شد و بانک‌های خصوصی جدید با سرمایه ایرانی یا با مشارکت سرمایه‌های ایرانی و خارجی تاسیس شدند. طی سال‌های ۳۸-۱۳۳۶ پنج بانک خصوصی با سرمایه‌های داخلی و هشت بانک خصوصی با سرمایه‌های داخلی و خارجی و یک بانک دولتی تاسیس شدند و فعالیت خود را آغاز کردند.

بدین ترتیب، با تاسیس بانک‌های جدید، شبکه بانکی کشور از لحاظ کمی به سرعت توسعه یافت. در سال ۱۳۳۹ تعداد کل بانک‌های کشور به ۲۷ بانک بالغ شد که از این تعداد ۱۰ بانک تحت عنوان بانک‌های دولتی و ۱۷ بانک تحت عنوان بانک‌های خصوصی به انجام عملیات بانکی اشتغال داشتند (جدول شماره یک).

جدول شماره یک

وضعیت شبکه بانکی کشور در سال ۱۳۳۹

تعداد بانک‌ها	۲۷
سرمایه:	
- تعهد شده	۱۸,۶۸۱ میلیون ریال
- پرداخت شده	۱۷,۱۷۰ میلیون ریال
تعداد کارکنان	۲۲,۸۲۱ نفر
تعداد شعبه	۷۵۲
تعداد نمایندگی	۱۶۱
تعداد باجه	۹۳

به موازات گسترش سریع شبکه بانکی، حجم عملیات بانک‌ها هم رو به افزایش نهاد و در نتیجه، شبکه بانکی نقش بسیار موثر و تعیین‌کننده‌ای را در ایجاد تحولات اقتصادی به عهده گرفت و به صورت یکی از ارکان اساسی اقتصاد ایران درآمد.

افزایش تعداد بانک‌ها و توسعه فعالیت بانکداری در کشور، لزوم وضع قوانین و مقررات

تشکیل بانک‌های ایرانی فراهم آورد. در سال‌های ۳۱-۱۳۳۰ با ابتکار و سرمایه بخش خصوصی، تعداد پنج بانک در عرصه اقتصاد ایران ظاهر شدند و دو بانک دولتی هم آغاز به کار کردند.

در این دوره، به موازات توسعه فعالیت‌های بانکداری خصوصی، بانک ملی ایران نیز در توسعه و تحکیم شبکه بانکی و تشکیل بعضی از موسسات بانکی و افزایش سرمایه برخی از بانک‌ها، از جمله بانک ره‌نی ایران نقش موثری را ایفا کرد.

در سال ۱۳۳۲، مقدمات تهیه و تنظیم برنامه هفت ساله دوم عمرانی فراهم شد و از سال ۱۳۳۳ فعالیت‌های بانک ملی ایران که تا آن

▲ در اواخر دهه ۱۳۳۰ حدود یک سوم درآمد روزافزون نفت برای هزینه‌های جاری دولت صرف می‌شد.

هنگام متوجه کمک به رفع مضیقه مالی دولت بود، به سوی تأمین اعتبارات و منابع مالی مورد نیاز سرمایه‌گذاری‌های تولیدی (خصوصی و دولتی) گرایش یافت و با گشایشی که در وضع ارزی کشور پدید آمد، سیاست پولی و اعتباری آن بانک براساس تأمین هزینه برنامه‌های عمرانی تنظیم شد.

تا سال ۱۳۴۰ که در پی اجرای برنامه تثبیت اقتصادی در کشور رکود بوجود آمد، ادامه یافت. در ابتدای دهه ۱۳۳۰، قیمت‌ها تحت تاثیر تورم جهانی ناشی از جنگ کره و ملی شدن صنعت نفت و دشواری‌های انرژی ناشی از تحریم ایران افزایش یافت. در این شرایط، دولت ملی دکتر مصدق که برای احقاق حقوق حقه ملت ایران و اعمال حاکمیت بر صنعت نفت در روبرویی مستقیم با انگلستان و تحریم اقتصادی و دشواری‌های شدید ارزی بود، برای اداره امور و مقابله با شرایط وخیم اقتصادی، سیاست تنظیم بودجه متعادل، فروش اوراق قرضه به مردم، کاهش اعتبارات، کاهش مصرف و تشویق به پس‌انداز، تلاش در جهت احیای تولیدات داخلی و در نهایت، قطع وابستگی به درآمد نفت و ایجاد تعادل در تجارت بدون احتساب نفت را در پیش گرفت، لکن کودتای بیست و هشتم مرداد ماه ۱۳۳۲ تلاش‌های استقلال طلبانه و سازنده ملت ایران را عقیم ساخت. از اواسط همان سال، تسهیلاتی برای واردات بوجود آمد و با تغییر «سیاست نفت» و گشایش امکانات ارزی، سیاست آزادی واردات یا «سیاست دروازه‌های باز» اعمال شد. ادامه سیاست آزادی واردات و گشاده دستی اعتبارات چنان بی‌نظمی بوجود آورد که ادامه آن در اواخر همین دهه غیر ممکن شد.

با ملی شدن صنعت نفت و قطع درآمد دولت از محل نفت، موازنه ارزی کشور مختل شد و اقتصاد کشور با وضع بحرانی روبرو گردید. در نتیجه، بانک ملی ایران وظایف و مسوولیت‌های سنگین و خطیری را به عهده گرفت؛ از یک سو، به عنوان بانکدار دولت، وام‌ها و اعتبارات شایان توجهی را در اختیار دولت، سازمان برنامه و شرکت ملی نفت که با مضیقه پولی مواجه بودند، می‌گذاشت و از سوی دیگر، به عنوان دستگاه تنظیم‌کننده سیاست پولی و اعتباری، موظف به حفظ ارزش پول و جلوگیری از افزایش سطح قیمت‌ها بود.

طی سال‌های ۳۱-۱۳۳۰ که دولت از محل نفت درآمدی نداشت، اتکالی اقتصادی کشور به منابع داخلی و به ویژه منابع بانک‌ها افزایش یافت و در نتیجه، بانکداری به سرعت توسعه پیدا کرد.

بر چیده شدن تدریجی شعب بانک عثمانی و تعطیل شدن بانک انگلیس در ایران و خاورمیانه (بانک شاهنشاهی ایران) به دنبال ملی شدن صنعت نفت، انگیزه بیشتری را برای

وظایف یک بانک مرکزی - از قبیل انتشار اسکناس، انجام خدمات بانکی برای دولت، کمک به توسعه بازار پول، نظارت بر امور بانک‌ها و کنترل اعتبارات و تنظیم حجم پول - را برعهده گیرد، ضرورت یافت، سازمانی که در امور تجاری فعالیت نداشته باشد و در چارچوب سیاست‌های کلی و برنامه‌های اقتصادی کشور و با توجه به هدف‌ها و اولویت‌های اقتصاد ملی، سیاست‌های پولی و اعتباری و ارزی مناسبی را به منظور تجهیز منابع مالی و تسریع رشد اقتصادی و مقابله با نوسانات نامطلوب اتخاذ کند و نظارت لازم را در فعالیت‌های بانکی کشور اعمال نماید. سرانجام، به دلیل تناقضی که بین عملیات بانک ملی ایران به عنوان یک بانک تجاری و وظایف و مسوولیت‌های آن در مقام بانک مرکزی وجود داشت، ایجاد یک موسسه مستقل برای انجام وظایف بانک مرکزی مورد توجه قرار گرفت.

بدین ترتیب، ایده تأسیس بانک مرکزی و تدوین قانون بانکی و پولی کشور، براساس راهنمایی‌های صندوق بین‌المللی پول، موضوع روز شد و در شورای عالی اقتصاد مطرح گردید. متعاقب اتخاذ تصمیم در شورای اقتصاد مبنی بر مطالعه درباره تشکیل بانک مرکزی، کمیسیون مشکل از قائم مقام مدیر کل، معاون و رییس اداره بررسی‌های اقتصادی و مالی بانک ملی ایران و فرانسواکراکو. مشاور اقتصادی و مالی، در بانک ملی ایران تشکیل شد. پیش نویس متن قانون، که توسط کراکو تهیه شده بود، به وسیله این کمیسیون مورد مطالعه و بررسی قرار گرفت و بعد از سه ماه، پیش نویس متن مقدماتی قانون آماده شد. این پیش نویس پس از تجدید نظرهای مکرر، در تاریخ هشتم دی ماه ۱۳۳۷ برای اظهارنظر به دبیرخانه شورای عالی اقتصاد ارایه شد و نظریات کمیسیون شورای عالی اقتصاد در تاریخ بیستم تیرماه ۱۳۳۸ به بانک ملی ایران ابلاغ و در متن طرح وارد شد. سرانجام، پس از بحث و اظهار نظرهای گوناگون، لایحه "اساسنامه بانکی و پولی ایران" در تاریخ دهم آذر ماه ۱۳۳۸ به صورت ماده واحده‌ای به مجلس شورای ملی تقدیم شد. در بیست و سوم اسفند ماه همان سال نیز طی قانون اعطای اختیار به کمیسیون‌های مشترک دارایی و دادگستری مجلسین، به این کمیسیون‌ها اختیار داده شد که لایحه بانکی و پولی کشور را تصویب نمایند. براین اساس، در تاریخ هفتم خرداد ماه ۱۳۳۹ "قانون بانکی و پولی کشور" به تصویب رسید و به دولت ابلاغ شد تا برای مدت پنج سال به

همکاری صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی با برنامه‌های توسعه اقتصادی ایران اعلام شد. در بیستین سال‌های ۳۸-۱۳۳۶ سرمایه‌گذاری‌های وسیع که با استفاده از درآمد روز افزون نفت و وام‌های خارجی توسط دولت و مردم صورت می‌گرفت، بسیار سریع بود. افزایش میزان اعتبارات و سرمایه‌گذاری در این

طی سال‌های ۳۱-۱۳۳۰ که دولت از محل نفت درآمدی نداشت، اتکای اقتصادی کشور به منابع داخلی و به ویژه منابع بانکی‌ها افزایش یافت و در نتیجه، بانکداری به سرعت توسعه یافت.

سال‌ها مطالعه نشده و بدون برنامه جامع انجام پذیرفته بود و در نتیجه، اقتصاد کشور با دو مشکل تورم قیمت‌ها و بحران ارزی مواجه شده بود.

در اواخر دهه ۱۳۳۰، هزینه‌های خارج از برنامه دولت، به شکل بی‌سابقه‌ای افزایش یافت و بخش اعظم آن را محل وام‌های (کوتاه و میان مدت) خارجی و بقیه از محل درآمد روزافزون نفت، که یک سوم آن به مصرف بودجه جاری می‌رسید، تأمین می‌شد. کنترل‌های پولی و مالی هم به دلیل دسترسی آسان‌تر به اعتبارات داخلی و بین‌المللی کنار گذاشته شد، به گونه‌ای که در اواسط سال ۱۳۳۹ دولت نزدیک به ۳۲ میلیارد ریال به بانک‌ها و ۳۵۴ میلیون دلار به موسسه‌های خارجی بدهکار بود. از اینرو، دولت از صندوق بین‌المللی پول تقاضای وام کرد و این

طی سال‌های ۱۳۳۳ تا ۱۳۳۸ اتکای بودجه به درآمد نفت و وام‌های خارجی و حتی کمک‌های بودجه‌ای دولت آمریکا افزایش یافت و دوره نوین دولت سالاری آغاز شد.

صندوق هم خواهان اجرای برنامه تثبیت اقتصادی در ایران شد و با حمایت بانک جهانی یک سیاست شدید انقباضی را به ایران دیکته کرد.

در چنین شرایطی، وجود سازمانی که فارغ از درگیری‌های رقابت‌آمیز با بانک‌های دیگر،

ویژه برای نظارت بر فعالیت بانک‌ها و هدایت عملیات بانکی را بیش از پیش نمایان ساخت. از اینرو "لایحه قانونی راجع به بانکداری (لایحه قانونی بانک‌ها)" تهیه شد و در تاریخ هشتم تیر ماه ۱۳۳۲ به تصویب نخست وزیر وقت رسید و در تاریخ پنجم تیر ۱۳۳۴ با اعمال پاره‌ای اصلاحات تحت عنوان "قانون بانکداری" از تصویب کمیسیون‌های مشترک مجلس شورای ملی و مجلس سنا گذشت و به مورد اجرا گذاشته شد. این قانون در سال‌های پایانی دهه ۱۳۳۰ جامعیت خود را از دست داد، زیرا طی سال‌های این دهه، شبکه بانکی کشور بسیار گسترش یافته بود، گسترشی که از حیث کمی و کیفی همگام نبود.

طی سال‌های ۱۳۳۳ تا ۱۳۳۸ نسبت سرمایه‌گذاری به تولید ناخالص ملی به حدود ۲۰ درصد رسید و رشد اقتصادی واقعی، سالانه معادل ۶ درصد و افزایش درآمد واقعی سرانه ۳/۵ درصد شد. این تغییرات عمده و نسبتاً سریع پیامدهای نامتعادل‌کننده‌ای را در برداشت، از جمله:

- افزایش بی‌سابقه و شدید واردات انواع کالا (مصرفی، تولیدی و واسطه) و وابستگی شدید کشور به این کالاها.
- بالا رفتن مصرف داخلی در اثر افزایش درآمد و جمعیت.
- وابستگی فعالیت‌های اقتصادی کشور به امکانات ارزی.
- مساله بازپرداخت اصل و فرع وام‌ها و برگشت سود سرمایه‌گذاری‌های خارجی.
- افزایش شتابان و مستمر قیمت‌ها و تشدید روند فزاینده تورم.
- تشدید اختلاف طبقاتی و شکاف‌ها در کشور و بوجود آمدن طبقه تازه به ثروت رسیده.
- رشد بیش از اندازه مخارج عمومی دولت و آغاز دوره نوین دولت سالاری (اتکای بودجه به درآمد نفت، وام‌های خارجی و حتی کمک‌های بودجه‌ای دولت آمریکا).

- سست شدن روش‌های کنترل پولی (ریالی - ارزی) و مالی در اثر افزایش امکانات ارزی و ریالی و آسان شدن شرایط دریافت اعتبار.
- از سال ۱۳۳۷ از نقش و سهم عوامل مثبت و کمک دهنده درآمدهای ارزی کشور کاسته شد و اثرات مخرب عوامل منفی، بیش از پیش آشکار شد، به گونه‌ای که ضرورت تجدید نظر در برنامه دوم عمرانی در این سال نمایان گشت و تهیه و اجرای برنامه تثبیت اقتصادی، شرط

شکل آزمایشی به مورد اجرا گذاشته شود. به موجب مفاد این قانون، به منظور "حفظ ارزش پول و تنظیم اعتبارات" و "با حق انحصاری انتشار اسکناس و پول فلزی"، بانک مرکزی ایران تاسیس شد. از اینرو، وظایف و اختیارات بانک ملی ایران تفکیک شد و بخش مربوط به بانکداری مرکزی در بانک مرکزی ایران تمرکز یافت. بانک مرکزی ایران با سرمایه ۳/۶ میلیارد ریال در تاریخ هجدهم مرداد ماه ۱۳۳۹ گشایش یافت و با انتصاب ارکان آن، از ابتدای دی ماه همان سال فعالیت خود را آغاز کرد.

سرمایه بانک مرکزی از بدو تاسیس تا سال ۱۳۷۸، طی هشت مرحله افزایش، به ۳۰۰ میلیارد ریال رسید و به موجب قانون عملیات بانکی بدون ربا (بهره)، مصوب ۱۳۶۲/۶/۸، نام آن به "بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران" تغییر یافت.

منابع

- ۱) مهران، حسنعلی / بانک مرکزی ایران و نقش سیاست‌های پولی و اعتباری آن در توسعه اقتصاد کشور / مجموعه سخنرانی‌های سمپوزیوم پول و بانکداری / ضمیمه مجله کانون بانک‌ها / شماره ۵۳ / مرداد ماه ۱۳۵۶.
- ۲) کورس، احمد / تحولات بانکداری و بازار پول در ایران / مجموعه سخنرانی‌های سمپوزیوم پول و بانکداری / ضمیمه مجله کانون بانک‌ها / شماره ۵۳ / مرداد ۱۳۵۶.
- ۳) باری یر، ج / اقتصاد ایران / چاپ اول / مرکز تحقیقات تخصصی حسابداری و حسابرسی / موسسه حسابرسی سازمان صنایع ملی و سازمان برنامه / مهر ۱۳۶۳.
- ۴) قدیری اصلی، باقر / پول و بانک / چاپ

بانکداری / بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران / ۱۳۶۸

- ۷) صدقی، عباس / اصول بانکداری / چاپ ششم / انتشارات دانشکده علوم اداری و مدیریت بازرگانی / دانشگاه تهران / ۱۳۵۵.
- ۸) مهرآسا، غلامعلی / بانک مرکزی ایران و

- بررسی علل موجد آن / چاپ اول / ۱۳۴۹.
- ۹) رشیدی، علی / تحولات واحد پولی و نرخ برابری در ایران / قسمت ششم / سیاست‌های پولی و ارزی ایران / ۳۹-۱۳۳۳ / اطلاعات سیاسی - اقتصادی / سال ششم / شماره نهم و دهم / پیاپی ۵۷ و ۵۸ / خرداد و تیر ۱۳۷۱.
- ۱۰) مهدوی نجم‌آبادی، سیدحسین / بانکداری مرکزی / پلی کی / ۱۳۶۰.
- ۱۱) عادل، سیدمحمد حسین / درآمدی بر استقلال بانک مرکزی / چاپ اول / موسسه تحقیقات پولی و بانکی / بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران / فروردین ۱۳۷۰.
- ۱۲) خلعت‌بری، فیروزه / مجموعه مفاهیم پولی، بانکی بین‌المللی / چاپ اول / انتشارات شبانویز / مرداد ۱۳۷۱.
- ۱۳) سویینبران و کاستلو - برانکو، مارک و مارتا / پیرامون استقلال بانک مرکزی / چاپ اول / موسسه تحقیقات پولی و بانکی / بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران / تیر ۱۳۷۲.
- ۱۴) هدایتی، سید علی اصغر / نقش استقلال بانک مرکزی / گزارش اولین سمینار سیاست‌های پولی و ارزی / اسفند ۱۳۶۹ / موسسه تحقیقات پولی و بانکی / ۱۳۷۰.

- ۱۵) میرمطهری، سید احمد / بررسی جایگاه و ساختار مطلوب بانک مرکزی / مجموعه سخنرانی‌ها و مقالات نهمین سمینار بانکداری اسلامی / چاپ اول / موسسه عالی بانکداری ایران / بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران / ۱۳۷۷.
- ۱۶) بولتن مالی و اقتصادی بین‌المللی / شماره ۴۷ / اداره مطالعات و سازمان‌های بین‌المللی / بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.

برگه اشتراک	
تاریخ	
نام و نام خانوادگی مشترک:	
سن: تحصیلات: شغل:	
شماره‌های درخواستی: از شماره تا شماره	
نشانی پستی:	
شماره تلفن تماس:	
مشترک گرامی * هزینه اشتراک مجله برای شش ماه ۱۸۰۰۰ ریال و برای یک سال ۳۶۰۰۰ ریال است. لطفاً هزینه اشتراک را به حساب بانکی شماره ۲۷۸۹۰۳۰۰۱ نزد شعبه سامان بانک تجارت (کد ۳۲۴) واریز کنید و فتوکپی رسید بانکی را همراه با برگه اشتراک تکمیل شده به نشانی زیر بفرستید:	
تهران / خیابان حجاب / کوچه سوم / شماره ۱۳ / صندوق پستی: تهران / ۵۵۴۸-۱۴۱۵۵	